

ҒТАХА 17.82.10

DOI: <https://doi.org/10.62724/202430201>

Мүтиев Зейнолла Жақсылыкович¹

Филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессоры
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Қазақстан Республикасы, 090006,
Орал қ., Н.Назарбаев даңғылы, 162, zinulla_mutiev@mail.ru,
ORCID ID: 0000-0003-4121-4171

Мұханбетова Жангүлім Өтепбергенқызы²

Педагогика ғылымдарының магистрі, М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан
университеті, Қазақстан Республикасы, 090006, Орал қ., Н.Назарбаев даңғылы, 162,
Janim.03.95@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-7226-7746

Курмашева Гулжанат Саясатқызы*³

Педагогика ғылымдарының магистрі, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық
университеті, Қазақстан Республикасы, 090006, Орал қ., Н.Назарбаев даңғылы, 194,
Kurmasheva.gulzhanat@mail.ru, ORCID ID: 0009-0008-2683-3541

**ІЗТАЙ МӘМБЕТОВТИҢ «САЛ САРЫ» ПОЭМАСЫ: ТАҚЫРЫПТЫҚ-
ИДЕЯЛЫҚ ІЗДЕНІС, СЮЖЕТ ҚҰРУ ШЕБЕРЛІГІ**

Аңдатпа. Мақалада қазақ поэзиясына өз үнімен келген лирик, ақын Ізтай Мәмбетовтың жыр-жинақтарынан мысалдар келтіріліп, ақын поэмалары талданып, тақырыптық-идеялық ізденістері сараланып, автор өлеңдеріне талдау жасалды. Ақынның поэмалары гуманизм, адамзаттың бейбіт өмірін насихаттау, халықтың тату тіршілігін, достықты, мәдени, тарихи құндылықтарды ардақтау сынды тақырыптарды қамтиды. Эпикалық жанрда арнайы қалам тартып жыр арнаған – Сал Сары поэманың әр тарауына байланысты оқиғаның қай бағытта өрбитіні аңғарылып, өлеңдерінен үзінділер келтірілді. Күрделі сюжетке құрылған поэма теориялық және практикалық жағынан жан-жақты қаралып, зерттеушілер тарапынан әлі де қызығушылыққа ие. Әнші-ақындар тарихынан өз орнын ойып алған Сары Батақұлының ғұмыр баянын зерделеген бұл поэманың көркемдік құндылығын, жазылу ерекшелігін жоғары бағалаған жөн. Ақын Ізтай Мәмбетовтың поэманы жазу барысында көп ізденгені, автордың еңбектері сараланғаны, ақын-салдың әр туындысының тарихымен жете таныс болғаны аңғарылады. Автордың сюжет құрудағы шеберлігі, шығармаға көркемдік мән берудегі ізденісімен қатар кейіпкерлер бейнесін ашудағы бір тәсіл - портрет-мінездеме-лері туындының қуатын арттыра түседі. Ақынның оннан астам поэмасында сюжет, композиция шеберлігі, лирикадағыдай нақтылық айқын көрсетіліп отыр.

Кілт сөздер. Эпиграф, поэма-дастан, пьеса, сюжет, композиция шеберлігі, лирика.

Кіріспе. Қазақ поэзиясына өз үнімен келген ақын, Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі Ізтай Мәмбетов сан қырлы қаламгер. Ақын қаламынан қазақ әдебиетінің тарихынан орын алар «Тұңғыш» (1955), «Сыр» (1958), «Табантал» (1961), «Өсиет» (1962), «Жалын» (1964), «Жол ұзақ» (1966), «Сал сары» (1970), «Тарланбоз» (1973), «Жылы жел» (1974), «Таңдамалы» (1976), «Ақпан» (1983), «Ізтай Мәмбетов» (2011) т.б. жыр жинақтары [1-12] дүниеге келді.

Ізтай Мәмбетов нәзік лирик, сонымен бірге кең құлашты эпик. І. Мәмбетовтың шығармаларының бір қырын оның поэма-дастандары толықтыра түседі. Ақынның өз

қолынан шыққан он шақты эпикалық шығармалары жарық көрді. Олар - «Көктемір», «Достық туралы аңыз», «Пугачев нөкері», «Сал Сары», «Тілші», «Пушкин мен Әміржан», «Тұңғыш Тоқай» (Ғабдулла Тоқай), «Жеңілмеген жігіт», «Бейіт сыры» және алғашқы жылдары шыққан кітаптарына енген «Жыр - Жәмила» атты лирикалық толғауы, сонымен бірге «Сырласу», «Ульянов» деген де дастандары болған.

Ақын поэмалары атауларынан аңғарылғандай әр қилы тақырыпты қамтиды. Гуманизмді, адамзаттың бейбіт өмірін насихаттау, халықтың тату тіршілігін, достықты, мәдени, тарихи құндылықтарды ардақтау - ақынның басты кредосы.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Ізтай Мәмбетовтың эпикалық жанра арнайы қалам тартып, жыр арнаған. Аңған әдеби кейіпкері - қазақтың ұлттық музыка өнерінің тарихынан өз орнын алған ақын, әнші Сары Батақұлы. Ақпарат көздеріне жүгінсек «Сары Батақұлы (1863 жылы қазіргі Ақтөбе облысы, Шалқар ауданы, Талдықұм ауылында туып, 1895 жылы сонда қайтыс болған) — ақын, әнші. Әлімұлы тайпасының Шекті руынан шыққан.

Сары жасынан зерек, алғыр, ән-жырға әуес болып өсіп, ел арасында «әнші бала» атанған. Ол өлеңдерінде өз заманындағы әділетсіздікті, озбырлықты әшкерелеп, соның салдарынан қуғынға ұшыраған. Ырғыз, Орынбор, Орск түрмелерінде тұтқында болып, Сібірге айдалған. Кейін Орск маңындағы Шиелісай деген жерде қазаға ұшыраған. Оның «Дариға», «Әридай», «Дүния», «Қыс Қосан», «Сарының Сібір айдалып бара жатқандағы әні», «Туған ел» атты әндері туған елге, жерге деген сағынышты танытады. Сарының «Сарының әні», «Туған ел» атты әндері «Амангелді» көркем фильмінде пайдаланылды. Ол жөнінде А. Жұбанов «Сары» атты музыкалық пьеса (1940 жылы, либреттосы Ә. Тәжібаевтікі) жазды» [13] – деп баяндалады әнші-ақын туралы деректерде.

І. Мәмбетов бұл толғауын Ахмет Жұбановқа бағыштаған. Шығарма «Толғау», «Көкжидеде», «Абақтыда», «Бесқалада», «Орынборда», «Қуғында», «Қоштасқанда», «Жолда», «Автордан» аталатын бөлімдерден тұрады. Әр бөлімнің көтеріп тұрған жүгі бар. «Толғау» - кіріспе іспеттес оқылады.

Ертеде сері де өткен, серке де өткен,
Ел іші еміреніп еркелеткен.
Кім білсін құмары ма, мұрады ма,
Өмірін өнегелі ертектен [7, 3 б.].

(«Сал Сары»)

Қазақтың кең даласының ерте замандағы өнегелі ертегісіне көз жүгіртсек, бір өзіне мұқым ел табынған ер де, жұрт қызыққан мінезіне қыз да, бұлықсыған барлығына бай да, жарлығына ұлықсыған би де, той-думанды алқалаған ақындар да, бармағынан бал тамған күйші де, халқының қасіретін арқалаған көсем де, шешенде өткен деп толғанады ақын. Сонымен қатар жоғарыда мақтаныш тұтқан мәртгермен бірге «Ошарылып ошаққа сорлы да өткен, / Жігері күн езіле, түн езіле» екенін айтумен бірге «Талайлар түнде ұрланып, таңда жортып, / Тағдырдың көнбей кеткен тарлығына» деп те жырлайды. Авторды шығармасының бас кейіпкерінің тағдыры алаңдатқан сыңайлы.

Жас әнші рухы маған үн қатады,
Алыстан шемен сырын тыңдатады.
Қайраты құлшындырып, сүйсіндіріп,
Қайғысы қабырғама шым батады.

Жан еді ол жалындаған өртке бейім,
Көтерген өнерімен көп мерейін
Қасына қаһарлы еді қаңтар сынды
Досына дархан еді көктемдейін [7, 4 б.]

Сал Сарының бейнесін осылайша мінездеген ақын оны тағдыры өзгеше жан, әйтпесе шерге бейім, әлсіз жан деп айыптауға болмайды деген тоқтамға келеді. Көңілінің хошы болса, Сарының ауыр тағдырын жырлап беруге дайын екендігін «Кешегі арманда өткен сал Сарының / Үніне өз үніммен қосылайын» деп тұжырымдайды.

Дала тіршілігінің тынысы мен өткен дәуір үнінен және бас кейіпкерінің тағдырынан хабар сап өткен автор одан әрі негізгі оқиға желісіне ауысады.

«Көкжейдеде» аталған тарау эпиграфы Сары Батақұлы өлеңінің бір шумағымен ашылған:

Қыз қосан әр қыздардың құдайындай,
Өзге қыз судың шалшық ылайындай.
Қарама, көзің шыққыр қасқа Қосан,
Көзіңе көзім түссе, жылаймын да-ай.

(Сары)

Туынды авторы поэманың әр тарауының алдына осылайша сал Сарымен байланысты оқиғаның қай бағытта өрбитінін аңғартып, сері өлеңдерінен үзінділер келтіріп кетеді.

Көкжиденің әсем табиғатын, саф ауасын, құсқа толы шалғынды шырша тоғайын тағысын тағы көрікті жерлерін сипаттай жырлаған ақын көрнекті сөзден әдемі картина жасаған.

Көкжиде мөлдіреген көл еді бір
Қаз қонып, үйрек ұшып, өреді құр.
Қоғасын қоңыр самал қозғап ойнап,
Айдынын айлы түнде өбеді нұр [7, 5 б.].

Аталған ауылдың ірі шонжары Сидак бай айналасына ақ үйлер мен қараша үйлер аралас қонған. Сидак бай ауылына автор жастары сауықшыл, ән мен күй қаптаған ақындар мен өнерпаздар ауылы деп сипаттайды. Осы мамыражай тіршілікті кенеттен Сары салдың салған әні бұзады. Көл басында алтыбақан құрып ән шырқаған өнерпаз жастардың ғана емес, мұқым ауылдың тыныс-тіршілігін елең еткізген тұсты ақын әдемі суреттейді. Тебілмей тұрып қалған алтыбақан, шымырлап ұйыған қаймақты көл, шаңқ етіп қоя қойған таста қыран, ақсүйегін тастай қалған бала-шаға, шақшаларын қаға салған кәрілер, жаулықтарын ала салған қатындар т.б. Сарының әні еліте түседі.

Әсем келбет, асқан ажарымен талай бозбаланың арманына айналған Қосан сұлу – Сиқым байдың бұла өскен қызы. Сары мен Қосанның алғаш жүздесуі осы сауық кештен басталады. Қосан қыздың портретін ақын былайша сипаттайды:

Қыз екен бидай өңді, жар қабақты,
Қара көз, қыр мұрынды, жар қабақты.
Өзгеден бойшаң біткен сұлу тұлға,
Өзіне жігіттерді сан қаратты.

Қос бұрым қос жыландай иретілген,
Қос етек бұлаң қағып сүйретілген.
Ортада тұр ойнақтап, жалт-жұлт етіп,
Құлындай қолға жаңа үйретілген.

Алайда батылы жетіп ешкім тіл қатпаған, жүрегінің дүрсілін ешкімге тыңдатпаған Қосан қыздың жастайынан қалың беріп, айттырған жері, қосағы бар екен. Сарының бейнесін ақын. «Қапсағай, ер мұрынды жігіт еді, / Келбеті көрген жанды жібітеді / Әнімен, сәнімен де сері Сары / Секілді жас қауымның гүлі тегі» - деп сомдайды. Бірін-бері сырттай білетін екі жас көзбен ұғынысып, көптің сұрап, қолпаштауымен қосыла ән

салады. Таңға созылған думан-сауықтың гүлі боп, бір-біріне ессіз ғашық болған екі жас кимай қоштасады.

Шығарманың «Абақтыда» аталған тарауына Сарының:

Батақтың баласы едім тұтқындағы,

Көмекей көрінбейді жұтқындағы.

Би-болыс арыз салып жата берші,

Менде бір қызыл түлкі бытқылдағы – деп басталатын әнінің бір шумағы эпиграф етіп алыныпты. Бұл бөлімде негізгі оқиғалар Сары сал өмірінің ауыр кезеңімен байланысты өрбиді. Бүргеге таланып, абақтының нар төсегіне таңылған Сарының көз алдынан үстем тап өкілдерінен көрген қорлық-зорлықтары зырлап өтуде. Сидақ бай қызы Қосанды жастай атастырылған Төртқараға беруге бел бел байлапты. Өзіне еркіндік сұраған Қосанға қыз әкесі иілмеді. Айтқаны: «Жан балам, бостан-босқа желікпегін / Жасыңнан не істесең де ерік бердім. / Бетіңнен қаққан жоқпын, сөккен жоқпын, / Өзіңе, өзіңе тек сеніп келдім». Буынсыз жерге пышақ ұрма, халықтың қаңқу сөзін де елемей келдім. Ата-баба салтын бұзба, бұл жасымда ұятқа қала алмаймын, «Барасың атастырған адамыңа, / Сол болмақ сыйларың да, құшарың да...». Қосан үшін әке сөзі заң, бір беттігі де көпке мәлім. Сал Сарын қанша құлай сүйсе де Қосан қыз әке ырқынан шыға алмады. Ескі салттың тұтқыны болды.

Қосан жайынан хабары бар Сары сүйгенімен оңаша жолығып кездесуді, не де болса алдынан өтуді қош көреді. Алайда Сарының түбінде Қосанға бір келерін пайымдаған шоқпарлы топ жар астында тығылып жатып, салды күтіп алады. Тұтқиылдан тап болған қарулы он екі жігітке бой бермеген Сары он екі өрме бұзау тіс қамшысымен қорғанады да, күші басым дұшпандары жан-жақтан сойыл сілтеп, қаумалап, қоршап, ұстамаққа бел буған шақта, әл бермей бара жатқан соң, қойнындағы тапаншасын шығарып аспанға бір атады. Кейбірі жығылып, қайбірі қашқан жауларынан осылайша құтылған Сары сайда жасырынған Тарлан атына мініп, жауларынан аман-сау сытылып кетеді.

Алайда жергілікті би-болыстар Сары салға тыныштық бермейді. Ел ішінде жұртты сүліктей сорып жуандаған Мырзағұл болыстың озбырлығына шыдамаған Сары оны қамшының астына алады. Төртқара мен Мырзағұл, Шолан болыс сынды үстем тап өкілдері шырақ алып Сарының соңына түседі Бір түнде жалғыз ұйықтап жатқан Сарыны бір топ қарулы патша солдаттары қолға түсіп, сері абақтыдан бір шығады.

Батақ баласы Сары абақтыда ұзақ жата алмайды, түрмедегі достарының көмегімен бір таңда қашып шығады. Алысқа кетіп із суытуды қош көрген Сары кетерінде Қосай сұлуды іздепао барып қоштасады.

Поэманың «Бесқалада» аталатын келесі тарауының әлқиссасы Сарының:

Беріпті Қосан бізге мақпал қолғап,

Мен кеттім Бесқалаға басым қорғап...

Қыз Қосан, мен келгенше үйден шықпа,

Төртқара алып кетпейді сені зорлап

- деп келетін ән-жырының бір шумағы алыныпты. Бұл тарауда негізгі оқиға Сарының жат елдегі яки қарақалпақ жеріндегі тірлігі баяндалады. Туысқан, ағайын саналатын Қоңырат елі, Хорезм, Шымбай жұрты ақын сал Сарыны жатырқамай қарсы алып, ән-жырын тыңдап, құрмет көрсетеді. Өзі де қарақалақ елінің тарихи шежіресінен біраз мағлұмат алып, Бердақтың жыр-қосықтарын жергілікті жыраулардан тыңдап, қанығады. Бас тіреп барған жұрттың той-топыр, сауық-жиынына қатыса жүріп, бір тойға Ақтөбеден келген қонақ аузынан Қосан сұлудың Төртқараға ұзатылғанын естіп қайғырады. Әсем ән-жырымен жастардың қимасына айналған Сарыны барған елінің сый-құрметіне бөленеді, Әйтседе сүйген қызының тағдырына алаңдағын Сары ауыл ақсақалынан еліне қайтуға рұқсат сұрайды. Жастар жағы қимағанмен, әнші-ақынның

тағдыр-талайынан әбден қанық абыз қария Сарыға батасын береді. Жат жерде бауыр басып қалған қарақалпақ, өзбек, қазағы бар бір көш жерге дейін қимастықпен шығарып салады.

«Орынборда» аталған тарауда Сарының туған еліне жетіп, ағайын-тумамен қауышу баяндалғанымен, Мырзағұл сияқты ескі жаудың алдауына түсіп, жапа шегуі де шығарма желісін қоюлата түседі. Арнайы шақырушы жүгіртіп Сарыны алдына алдырған Мырзағұл қылығын ақын:

Айтыпты: «Ашуы жоқ, ағайынбыз,
Кешірдік тентектігін толайым біз,
Дәм тата, кеңес құра келіп кетсін,
Табармыз өзге істің орайын біз» [7, 27 б.].

- деп келтіреді. Жаман ойын ішіне бүккен Мырзағұл: «Мен кештім, артық кетсем, сен де кешір, / Тимесін екеумізден елге кесір» - деп жақауратады. Мырзағұлдың айтқаны: «Патша әйелі ұл тауып, сол қуанышына орай ертеректе кінәлі болғандарды кешіріп жатыр екен, сен де барып басыңа еркіндік алып қайт» - деген желеумен Сарыны Орынборға жұмсайды, Өзге де Шолан бастаған болыс-әкімдер Мырзағұлды қостап, Сарыны еріксіз көндіреді. Ақталып қайтса, Алтон елін Сары билеп-төстеп басқарады деген де әңгімелер айтылады. Бұлардың айтқандарына сенерін де, сенбесін де білмей отырған Сарыға ағай-тумалары да араласа кетеді:

«Соңыңнан сөз етпестей етіп қайт» - деп,
Қоймады бүкіл Атон ағайын да.

Алайда Орынбор жандаралы өңкей толған арыздарды қарап отырып Сарыға келгенде: «Батақов Сары арызы» дегенді оқып, / Селк етті қатып-семген жаны ызбарлы».

Сонан соң алды арызын Мырзағұлдың
Он жазған ішінде тек жыл жарымның,
«Бұзақы, ұры, қашқын, кісі өлтірген,
Сібірде орны депті бұл залымның».

«Ә, бәлем, түстің бе өзің келіп қолға,
Салайын сені шықпас берік торға?» -
Сарыны жаптырды да абақтыға,
Мырс етіп бір қисайтты бөрікті оңға [7, 29 б.].

Осылайша Мырзағұлдың алдау-арбауына түсіп, түрмеден бір-ақ шыққан Сарының жайынан хабардар болып жатқан тағдырлас жолдастары оның біраз әндерімен танысады. Сал серіге көпшілігі құрметпен қарап, аяушылық та білдірді. Тұтқындар Ақ Жайық өзенінен пароммен өтіп арғы бетте жұмыс жасайтын. Бір күні паром кешігіп келіп, күзетшілер жанталасып жатқан сәтті пайдаланып Сары суға сүңгіп кетеді. Абдырап қалған күзетші солдаттар оқты қарша жаудырғанымен, басқа тұтқындарды тастап Сарыны қуып кете алмайды. Сөйтіп Сары Орынбор түрмесінен қашып шығып, бас сауғалайды. Жақтастары Сарының құтылып кеткеніне қуанса, оны сатқандардың көңіліне қорқыныш ұялайды.

Поэманың келесі тарауы «Қуғында» атауынан аңғарылғандай Сарының ел ішіндегі сергелдең өмірі суреттеледі. Қуғынға ұшыраған ақынды, ел-жұртының сүйіктісіне айналған әншіні халқы ізіне, соңына түскен жауларының жасырып, құтқарып отырады. Әсіресе Самырат есімді азамат ақын Сарыны үйіне паналатып, ас-суын дайындап күтімге алады. Алайда бұл тыныштық уақытша екен. Кенеттен тап болған әскер тобы Сарыны қолға түсірмекші болады. Тарлан атының жүйріктігі арқасында Сары қашып құтылғанымен кесірі Самыратқа тиеді. Қашқынды паналатты деген желеумен патша жандайшаптары Самыратты соққының астына алады. Болған жәйттен хабардар болған

Сары Самырат ауылына қайта оралып, өзінің кесірі тигені үшін кешірім сұрап, осының бәріне кінәлі Мырзағұл болыстан кек алатынын айтады. Самыраттар болса олай етудің екі ел руының арасын ушықтыратынын айтып, Сарыны сабырға шақырады да, сақтық үшін уақытша бой тасалай тұруды ұсынады. Көпшілік ұйғарымын құп алған Сары сері Табын жұртына бет түзеді. Өзінен бұрын әні жеткен Сарыны табындықтар жақсы қарсылайды. Сол жақта бір жыл жүріп Көдежидені, Шөлшағылын, жалпы туған жерін сағынған Сары еліне бет бұрады. Алда не күтіп тұғанынан хабарсыз Сары әнін шырқап, еліне жақындай түседі. Ежелгі дұшпаны Мырзағұл болыс жансыздарына ақша беріп Сарының барлық жүріс-тұрысынан мәлімет алып отырады. Түбі бір ораларсың-ау деген оймен жолын торыған қарулы жігіттер, екінші жағынан солдаттар Сарыны қоршап, қыспаққа ала бастайды. Күтпеген жерден қолындағы мылтығы да сыр беріп, атылмай, сөйтіп Сары күші басым жау қолына түседі. Мырзағұл қашып кетпесін деп Сарының қол-аяғын бұғаулатады. Сары болса эттеген-ай кезінде ат артына өңгертем дегенде Самырат жібермеп еді деп өкінішпен езіледі. Ал озбыр болыс миығынан күліп, тұтқынды Жармоланың түрмесіне жаяу айдатады.

Поэманың «Қоштасқанда» тарауында Сарының сүйген қызы Қосанның батырды іздеп шығып, келмес сапарға айдалып бара жатқан қимасымен мұңлы жағдайда қоштасуы баян болады. «Сары ұсталды» деген хабар Қосанды жай жатқызбады, күйеуінен төркіндеп келем деген себеппен сұранып, асығыс жолға шығады. Төркіндеп акелген Қосайға әкесі той жасап, думан ұйымдастырады. Алайда іші қан жылаған Қосайдың жабырқау көңілі бір көтерілмей қояды, көзіне жас ала қамығады. Тойдан соң туыстарды жағалап төркіндеген Қосай қай жерде Сары туралы әңгіме айтылса, сол жерді сағалайды. Сөйтіп жүргенде «Сары Сібірге айдалады» деген хабар жетеді. Сарымен қоштасуға үш мың кісі аттанса, солардың бірі боп Қосан да барады. Атышулы Салкүреңін алдырып Жармолаға жетіп барған Қосайдың көкарбаға таңылған сүйгені Сары батырдың бұл күйіне жаны ауырып, қапа болады. Арбаға таңулы Қосанмен жылап қоштасады. Сары батыр болса сүйіктісі Қосайға қоштасу әнін арнайды. Серіні алып бара жатқан солдаттар қаумалаған қауымды арбаға жақындатпай қояды.

Поэманың соңғы «Жолда» тарауында ұзақ жолда жаяу айдап, ас-су бермей, ұрып-соғып әбден тұралатқан, жадап-жүдеген тұтқын жүруге әлі келмей жерге құлайды. Жасауылдарымен «Осы киргиз кімге керек?» өзара ымыраласқан патша офицері басын көтере алмай жатқан Сарыны қашу кезінде атылды деген желеумен жазым етеді.

Осылайша оқиғасы өте күрделі сюжетке құрылған поэма соңы Сарының өлімімен аяқталады. «Автордан» аталған қорытындыда ақын:

Сал Сары, әнші Сары, батыр Сары,
Жерінде Жағалбайлы жатыр Сары.
Ақ жуып, арулады азаматтар,
Тартыстан тынышталды ақыр Сары.

Өмірден өкінішпен өтті Сары,
Қасынан кек ала алмай кетті Сары.
Шын сүйген Қосанына қосылмады,
Жетпеді арманына дертті Сары

Сол біздің жанымызға шым батады,
Сол бізді толғантады, жырлатады,
Ел бірақ ұмытпайды ерен ұлын
Жайылған ұлан-ғайыр қырға атағы.

Артында аңыраған әні қалды,
Деген сөз «әні қалды» - «Сары қалды».
Мәңгіге есте сақтап ер есімін,
Ұрпақтан ұрпақ әнін қағып алды [7, 48 б.]
- деп лирикалық екпін-күймен аяқтайды.

Қорытынды. Өткен ғасырлардың әнші-ақындар тарихынан өз орнын ойып алған Сары Батақұлының ғұмырбаянын зерделеген бұл поэманың көркемдік құндылығын, жазылу ерекшелігін жоғары бағалаған жөн. Ақын Ізтай Мәмбетовтың поэманы жазу барысында көп ізденгені, ақын-салдың әр туындысының тарихымен жете таныс болғаны аңғарылады. Автордың сюжет құрудағы шеберлігі, шығармаға көркемдік әр берудегі ізденісімен қатар кейіпкерлер бейнесін ашудағы бір тәсіл - портрет-мінездемелері туындының қуатын арттыра түседі.

Ақын поэмаларына назар аударған автормен тұстас қаламгер Ғафу Қайырбеков: «Ізтай поэмалары бар мүсінімен, тақырып тынысымен өзінше ерекше. Оны сол поэмалардың аттарынан да байқауға болады. Ізтайдың оннан астам поэмасында сол лирикасындағыдай нақтылық, сюжет. композиция шеберлігі, баяндаудың ұтымдылығы, геройлардың дара мүсіні – бәрі айқын танылып отырады» [14, 11 б.] деп жазды.

Түйіп айтқанда Ізтай Мәмбетов қазақ әдебиетіне жаңа леп әкелген поэма. дастан жанрын дамытып, түлете байытқан көрнекті ақын сапынан орын алады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Мәмбетов, І. Тұңғыш. Өлеңдер [Текст] / І. Мәмбетов – Алматы: ҚМКӘБ, 1955. – 112 б.
- 2 Мәмбетов, І. Сыр. [Текст] / І. Мәмбетов. – Алматы: ҚМКӘБ, 1958. – 72 б.
- 3 Мәмбетов, І. Табантал. [Текст] / І. Мәмбетов. – Алматы: ҚМКӘБ, 1961. – 76 б.
- 4 Мәмбетов, І. Өсиет. (Өлеңдер мен поэма) [Текст] / І. Мәмбетов – Алматы: ҚМКӘБ, 1962. – 136 б.
- 5 Мәмбетов, І. Жалын. (Өлеңдер мен поэмалар) [Текст] / І. Мәмбетов – Алматы: ҚМКӘБ, 1964. – 88 б.
- 6 Мәмбетов, І. Жол ұзақ. (Өлеңдер мен поэмалар) [Текст] / І. Мәмбетов – Алматы: Жазушы, 1966. – 216 б.
- 7 Мәмбетов, І. Сал сары: Поэмалар. [Текст] / І. Мәмбетов – Алматы: Жазушы, 1970. – 80 б.
- 8 Мәмбетов, І. Тарланбоз. Таңдамалы. [Текст] / І. Мәмбетов – Алматы: Жазушы, 1973. – 208 б.
- 9 Мәмбетов, І. Жылы жел: Өлеңдер. [Текст] / І. Мәмбетов – Алматы; Жазушы, 1974. – 360 б.
- 10 Мәмбетов І. Таңдамалы. Өлеңдер мен дастандар. [Текст] / Құраст. Ғ. Қайырбеков, – Алматы: Жазушы, 1976. – 372 б.
- 11 Мәмбетов І. Ақпан. Өлеңдер мен дастандар. [Текст] / Құраст. М. Мәмбетова. – Алматы: Жазушы, 1983. – 360 б.
- 12 Мәмбетов І: Өмірбаян мен өлеңдері. [Текст] / Екімыңжылдық дала жыры. Өлеңдер жинағы // Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 2000. – 456 б.
- 13 Сары Батақұлы [Текст] / Уикипедия ашық энциклопедиясы. https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D1%80%D1%8B_%D0%91%D0%B0%D1%82%D0%B0%D2%9B%D2%B1%D0%BB%D1%8B .

14 Қайырбеков, Ғ. Ақын Изтай Мәмбетов. [Текст] / Ғ. Қайырбеков – Алматы: Жазушы, 1976. – 372 б.

REFERENCES

- 1 Mambetov, I. Tungysh. Olender [Tungysh. Poems]. Almaty: КМКАВ, (1955): 112 b. – (In Kaz)
- 2 Mambetov, I. Syr. [Syr]. Almaty: КМКАВ, (1958): 72 b. – (In Kaz)
- 3 Mambetov, I. Tabantal. [Tabantal]. Almaty: КМКАВ, (1961): 76 b. – (In Kaz)
- 4 Mambetov, I. Osiet. [Osiet. Poems]. Almaty: КМКАВ, (1962): 136 b. – (In Kaz)
- 5 Mambetov, I. Zhalyn. [Zhalyn. Poems]. Almaty: КМКАВ, (1964): 88 b. – (In Kaz)
- 6 Mambetov, I. Zhol uzak. [Zhol uzak. Poems]. Almaty: Zhazushy, (1966): 216 b. – (In Kaz)
- 7 Mambetov, I. Sal sary: Poemalar. [Sal sary: Poems]. Almaty: Zhazushy, (1970): 80 b. – (In Kaz)
- 8 Mambetov, I. Tarlanboz. Tandamaly. [Tarlanboz. Selected Poems]. Almaty: Zhazushy, (1973): 208 b. – (In Kaz)
- 9 Mambetov, I. Zhyly zhel: Olender. [Zhyly zhel. Poems]. Almaty: Zhazushy, (1974): 360 b. – (In Kaz)
- 10 Mambetov I. Tandamaly. Olender men dastandar. [Mambetov I. Selected poems and epics]. Almaty: Zhazushy, (1976): 372 b. – (In Kaz)
- 11 Mambetov I. Akpan. Olender men dastandar. [Mambetov I. Akpan. Poems and epics]. Almaty: Zhazushy, (1983): 360 b. – (In Kaz)
- 12 Mambetov I: Omirbayan men olenderi. [Mambetov I: biography and poems]. Ekimynzhyldyn dala zhyry. Olender zhinagy. Almaty: «Kazakh enciklopediyasy» Bas redakciyasy, (2000). – 456 b. – (In Kaz)
- 13 Sary Batakuly [Sary Batakuly]. Uikipediya ashyk enciklopediyasy – (In Kaz)
- 14 Kaiyrbekov, G. Akyn Iztaj Mambetov. [The Poet Iztai Mambetov]. Almaty: Zhazushy, (1976): 372 b. – (In Kaz)

ПОЭМА ИЗТАЯ МАМБЕТОВА "САЛ САРЫ": ТЕМАТИКО-ИДЕЙНЫЙ ПОИСК, УМЕНИЕ СТРОИТЬ СЮЖЕТ

Аннотация. В статье приводятся примеры из сборников стихов лирика, поэта Изтая Мамбетова, которые пришли в казахскую поэзию своим тоном, анализируются поэмы поэта, анализируются тематико-идейные поиски, анализируются стихи автора. Поэмы поэта охватывают такие темы, как гуманизм, пропаганда мирной жизни человечества, миролюбие народа, дружба, почитание культурных, исторических ценностей. В эпическом жанре были даны отрывки из стихотворений, в которых рассказывалось, в каком направлении разворачивается история, в зависимости от каждой главы поэмы – сала Сары. Поэма, построенная на сложном сюжете, была всесторонне рассмотрена с теоретической и практической точек зрения и по-прежнему вызывает интерес у исследователей. Следует высоко оценить художественную ценность, оригинальность написания этой поэмы, изучив жизненное Баян Сары Батакулы, которая закрепила свое место в истории поэтов-певцов. В процессе написания поэмы поэт Изтай Мамбетов много искал, разбирался в произведениях автора, был знаком с историей каждого произведения поэта-сала. Мастерство автора в построении сюжета, стремление придать произведению художественное значение, а также один из подходов к раскрытию образа персонажа - портрет-характеристики усиливают мощь произведения. В более чем

десятке стихотворений поэта ярко выражены сюжет, мастерство композиции, конкретность, как в лирике.

Ключевые слова. Эпиграф, поэма-сага, пьеса, сюжет, мастерство композиции, лирика.

IZTAY MAMBETOV'S POEM "SAL SARY": THEMATIC AND IDEOLOGICAL SEARCH, THE ABILITY TO BUILD A PLOT

Abstract. The article provides examples from collections of poetry by lyricist, poet Iztai Mambetov, who came to Kazakh poetry with their tone, analyzes the poet's poems, analyzes thematic and ideological searches, analyzes the author's poems. The poet's poems cover such topics as humanism, propaganda of the peaceful life of mankind, peacefulness of the people, friendship, reverence for cultural and historical values. In the epic genre, excerpts from poems were given, which told in which direction the story unfolds, depending on each chapter of the poem – Sarah's sala. The poem, based on a complex plot, has been comprehensively examined from a theoretical and practical point of view and is still of interest to researchers. It is necessary to highly appreciate the artistic value and originality of writing this poem, having studied the vital Accordion of Sarah Batakula, who consolidated her place in the history of poets-singers. In the process of writing the poem, the poet Iztai Mambetov searched a lot, understood the works of the author, was familiar with the history of each work of the poet-sala. The author's skill in plotting, the desire to give the work artistic significance, as well as one of the approaches to revealing the character's image - portrait-characteristics enhance the power of the work. In more than a dozen of the poet's poems, the plot, mastery of composition, concreteness, as in the lyrics, are vividly expressed.

Key words. Epigraph, saga poem, play, plot, mastery of composition, lyrics.